

Ivo Pilar, *Uvijek iznova Srbija. Sudbonosni trenutak za Jugoslaviju*, Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2024.

Iako se i djelatno bavio politikom, hrvatski znanstvenik, političar i publicist Ivo Pilar svoj je intelektualni vrhunac i najdublji trag ostvario u teoretskoj raščlambi hrvatskog nacionalno-političkog pitanja, zbog čega danas slovi za jedno od najlučidnijih pera među onim Hrvatima, »koji politiku nisu stvarali nego su je tumačili i komentirali«. Uz njegovu prvu političku brošuru, *Svjetski rat i Hrvati. Pokus orijentacije hrvatskoga naroda još prije svršetka rata*, te njegovo kapitalno djelo *Južnoslavensko pitanje i svjetski rat. Pregledan prikaz cjelokupnog problema*, ovaj laskavoj ocjeni njegova teoretskog rada pridonijelo je i njegovo posljednje djelo, *Uvijek iznova Srbija. Sudbonosni trenutak za Jugoslaviju*, objavljeno 1933. godine, nedugo prije njegove tragične smrti. Djelo je objavljeno u Berlinu, na njemačkom jeziku pod naslovom *Immer wieder Serbien. Jugoslawiens Schicksalsstunde*, te pod pseudonimom Florian Lichtträger. U Zagrebu je 2024. godine objavljen prijevod ove knjige u izdanju instituta koji nosi Pilarovo ime. Knjigu je s njemačkog preveo Dalibor Joler, a pogovor knjizi napisao je Tomislav Jonjić.

Kada je Ivo Pilar pisao svoje zadnje djelo, Kraljevina Jugoslavija nalazila se u teškim političkim i gospodarskim prilikama, koje je Pilar svojom knjigom htio iznijeti pred europsku političku javnost. Knjiga je u čitkom stilu podijeljena na šest poglavlja, u kojima Pilar opisuje neuspjeh jugoslavenske državne politike od proglašenja šestosiječanjske diktature 1929. godine do početka 1933. godine. Ovaj neuspjeh prijetio je hrvatskim sepa-

ratizmom i raspadom jugoslavenske države, te je u namjeri da spasi tu državu Pilar ovdje predložio njezinu federalizaciju, u čijoj bi osnovi stajao hrvatsko-srpski dualizam. Prema Tomislavu Jonjiću, ovaj Pilarov bitan zaokret od protivnika ideje jugoslavenske države do reformatora Jugoslavije bio je taktičke naravi, te je bio prvenstveno uzrokovan lošim geopolitičkim položajem hrvatskih zemalja i strahom od agresivnog talijanskog imperijalizma. Prema Jonjiću, jugoslavenska država je za Pilara predstavljala tek prostor privremenog rješenja hrvatskoga pitanja, do trenutka slabljenja talijanskog imperijalizma, koje vrijeme Hrvati trebaju iskoristiti za jačanje svoga položaja, u prvom redu okupljanjem bosanskohercegovačkih Muslimana, Slovenaca, pa i Crnogoraca, oko sebe.

Prvo poglavlje knjige nosi naslov »Jugoslavenske političke prilike«. U njemu Pilar počinje od okolnosti koje su dovele do ukidanja Vidovdanskog ustava i proglašenja kraljeve diktature 1929. godine. Nered u državi, koji je doveo do uvođenja diktature, bio je prvenstveno uzrokovan krutim centralističkim uređenjem jugoslavenske države. To je dovelo do nezadovoljstva Hrvata, poraza onog dijela hrvatske inteligencije koja je sudjelovala u stvaranju jugoslavenske države i uspona Stjepana Radića. Kada je Radićeva politika, kojom je on oko sebe vezao dio hrvatskih Srba i dio Crnogoraca, prepoznata kao opasnost za budućnost srpstva, on je ubijen, a »meci Puniše Račića su južnoslavensku državnu misao pogodili u srce: Hrvati su i konačno izgubili vjeru u novu državu«. S druge strane, bojao se Pilar, atentat na Radića osvijestio je Srbiju da je zagazila previše na zapad, te su se ondje pojavile amputacijske težnje koje su prijetili mrvljenjem hrvatskih zemalja. Diktaturi je bio cilj očuvanje nacio-

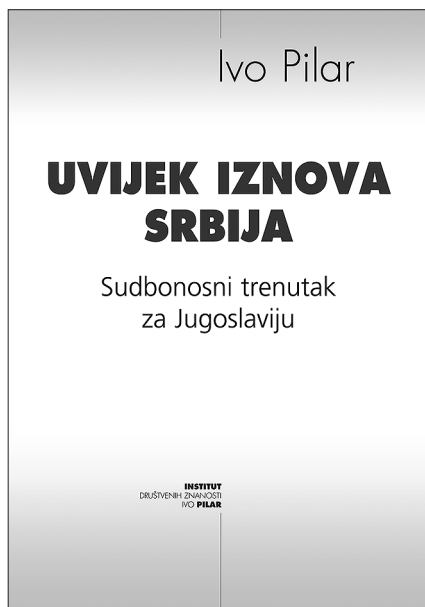
nalnog jedinstva i teritorijalnog integriteta jugoslavenske države, no dio Hrvata pod Mačekovim vodstvom nadao se da će režim diktature izaći ususret njihovim težnjama. Umjesto toga režim je još izrazitije nastavio provoditi protuhrvatsku, velikosrpsku politiku. Hrvatske sokolske organizacije su podržavljene i prepuštene srpskom utjecaju. Zemlja je podijeljena na banovine, nesamostalne upravne jedinice, skrojene u interesu Srba. Politička ubojstva rušila su sve mostove između Hrvata i kralja. Ustavom Srpske pravoslavne Crkve, donesenim u studenom 1931. godine, pravoslavlju identificiranom sa srpstvom omogućena je snažna ekspanzija prema zapadu. Ti su događaji u hrvatskim i slovenskim zemljama urodili katoličkim konfesionalnim otporom. Što se tiče nacionalnog otpora, Pilar se suzdržao od spominjanja ustaškog pokreta, te je Velebitski ustanak spomenuo u kontekstu talijanskih imperijalnih planova. Umjesto ustaškog otpora, kao posljedicu diktature spomenuo je federalistički pokret pod Mačekovim vodstvom, kojem da su se priključili hrvatski Srbi i Slovenci.

Drugo poglavlje nosi naslov »Opće i gospodarske prilike«. U njemu je Pilar opisao grube pogreške režima diktature i na gospodarskom planu. Početkom diktature, koja je koincidirala s početkom svjetske gospodarske krize, Jugoslavija je imala povoljnu gospodarsku situaciju zahvaljujući svom pretežito agrarno usmjerenom gospodarstvu i dobrim žetvama u prve dvije godine diktature. Kada gospodarstvo ovisi o vremenskim prilikama, onda o tim prilikama »ovisi i politički uspjeh. Pomor stoke uzrokovan sušom i oštrom zimom 1931. godine, niske cijene žita, ruski drvni damping u sprezi s kratkovidnim odlukama, odveli su Jugoslaviju i narod u neimaštinu te u opće poli-

tičko nezadovoljstvo. Preslikavanje gospodarskih mehanizama gospodarski snažnih država pokazalo se grubom greškom. Zakon o novcu iz svibnja 1931. doveo je do obustave kredita Narodne banke svim novčarskim ustanovama. Propast Credit-Anstalta pokrenula je lavinu pod kojom su se našle i financijske strukture u Jugoslaviji. Vlada nije znala spriječiti povlačenje novca iz banaka, nepravovremeno dopuštajući novčarskim ustanovama moratorij na isplatu novčanih uloga. Njezin dobronamjeran zakon o prodaji pšenice bio je loše izveden, te je naštetio i onima kojima je trebao pomoći i državnoj riznici. Uz gospodarski uslijedio je i moralni kolaps režima diktature, čiji su članovi ogrezli u korupciji. Takav razvoj događaja doveo je do kraja diktature i nametanja novog ustava, 3. rujna 1931. godine. No, novi ustav bio je pogoršana inačica starog, Vidovdanskog ustava, te je u njemu preživio i stari centralistički sustav. Usporedno s ustavom donesen je i izborni zakon prema kojemu je kandidacijsku listu za parlamentarne izbore mogao istaknuti samo onaj tko je kadar u svim kotarima u zemlji istaknuti svoje kandidate. Nesudjelovanjem oporbe na izborima održanima 1931. godine vlada je sama imenovala novu skupštinu, a rezultat je bio daljnji gubitak ugleda države, kralja i Srba. Ustavna vlada nastavila je činiti pogreške stare vlade na gospodarskom planu. Zakon o zaštiti zemljoradnika iz travnja 1932. godine, kojim je uveden moratorij na dugove seljaka, polučio je katastrofalne gospodarske učinke, koji su se odrazili u svim sferama jugoslavenskog gospodarstva. Taj je zakon, donesen prvenstveno u korist srbijanskih seljaka, uzrokovao općeniti prestanak kreditiranja seljaka, koji su se u to vrijeme borili s posljedicama loše žetve, suše i oštre zime. Nedostatak kredita uzrokovao je pro-

past seljaštva, propast seljaštva uzrokovala je nazadovanje trgovine, a nazadovanje trgovine uzrokovalo je nazadovanje industrije. Ako Zakonom o zaštiti zemljoradnika seljak nije bio dužan podmiriti dug privatnom vjerovniku, onda je počeo držati da nije dužan podmiriti obveze ni prema državi. To se odrazilo na državne prihode, koji su prema fiskalnoj 1932/1933. godini postajali sve oskudniji. Političkim rezonom vođena gospodarska politika, koja je za cilj imala pridobiti seljake predstavljajući se kao njen zaštitnik, na kraju nije postigla ni to, a ključnu ulogu u tomu, smatrao je Pilar, imao je nedemokratski sustav u kojem je izvršna vlast imala potpunu kontrolu nad zakonodavnom vlašću.

U trećem poglavlju knjige, »Sudbonosni trenutak za Jugoslaviju«, Pilar je ustanovio da je diktatura doživjela neuspjeh jer nije na valjan način riješila ono zbog čega je uvedena, naime hrvatsko pitanje. Osnovni su ton diktaturi udarali velikosrpski orijentirani političari, koji su zapostavljanjem hrvatskog pitanja stanje u državi približili »sudbonosnom trenutku«, nakon kojeg više neće biti moguće održati Jugoslaviju. Pritom je Pilar kao posljedicu neuspjeha diktature, uz bankrot političkog, odnosno državnog jugoslavenstva, primijetio i »unutrašnje trošenje« same jugoslavenske ideje. Druga je posljedica neuspjeha diktature prema Pilarovu mišljenju bila »osipanje srpstva«. To se osipanje još prije uvođenja diktature vidjelo u sukobu Srba s Crnogorcima. Zatim se proširilo na Srbe s područja nekadašnje Austro-Ugarske Monarhije, koji su suočeni s dominacijom Beograda tijekom diktature s Hrvatima ustrojili tzv. Prečansku frontu. Na koncu, taj je trend postao vidljiv i među Srbima u samoj Srbiji, gdje su velike socijalne razlike uzro-

kovale širenje anacionalnog komunističkog pokreta.

Četvrto poglavlje nosi naslov »Hrvatsko pitanje«. U njemu je Pilar konstatirao da je glavna sastavnica jugoslavenske državne krize sukob Hrvata i Srba. Konstantna karakteristika hrvatske politike, smatrao je Pilar, bila je ulaznje u saveze sa susjednim državama. To je prvenstveno bilo uzrokovano lošim geopolitičkim položajem hrvatskih zemalja, zemljopisno nejedinstvenim teritorijem na granici panonskog bazena i Balkana, kojeg je zbog toga bilo teško braniti. Udruživanjem s jačim i geopolitički bolje pozicioniranim državama Hrvati žele nadomjestiti prirodno nezaštićene granice. Jugoslavenska nacionalna fikcija u hrvatskom političkom životu plod je takve geopolitičke stvarnosti i izraz istočne hrvatske politike. Nasuprot Hrvatima stoje Srbi, kompaktno geopolitički smješteni na Balkanu. Oni su nasljednici stare bizantske politike, koja u njihovoj inačici teži ujedinjenju svih balkanskih Slavena u srpskoj

državi, naciji i narodnoj Crkvi. Sukob Hrvata i Srba u jugoslavenskoj državi nije samo nacionalne nego je i civilizacijske naravi, čiju prirodnu granicu predstavlja rijeka Drina. Hrvati pripadaju Zapadu a Srbi Istoku, te je taj civilizacijski jaz toliko dubok, da prema Pilarovu mišljenju uzrokuje i navedeno osipanje srpstva. Ta dva civilizacijska kruga međusobno se razlikuju u moralnim i pravnim shvaćanjima, pri čemu je prema Pilarovu mišljenju zapadno poimanje prava i morala izvornije kršćanski, dok su na Istoku ta poimanja podređena načelu moći. Srpsko nastojanje da u zajedničkoj državi nametnu svoj kulturni smjer, mrzak Hrvatima, potiče Hrvate na još snažniji otpor.

Peto poglavlje nosi naslov »Federalizacija je jedini spas za Jugoslaviju«. U njemu Pilar polazi od sličnosti Kraljevine Jugoslavije s Austro-Ugarskom Monarhijom, koja je prema njegovu sudu propala jer se nije htjela federalizirati. Razlika je samo u tomu što je Jugoslavija centralizirana država, dok je Monarhija kao dualistička tvorevina bila dvostruko centralizirana. Kao i višenacionalna stara Monarhija, koja je okupljala kako narode s državnom tradicijom tako i pokrajine s izraženim regionalnim osjećajem, tako i Jugoslavija okuplja tri naroda, Hrvate, Slovence i Srbe, koji uz crnogorsku državnu tradiciju predstavljaju četiri državne ideje, te gdje postoji niz područja s izraženim regionalnim osjećajem. Ovi »društenopolitički entiteti«, stvoreni gotovo tisućljetnim povijesnim razvojem, u jugoslavenskoj su državi podvrgnuti nasilnoj, mehaničkoj unifikaciji. Jugoslavenska država vapi za federalizacijom, te bi dobivanjem samouprave trenutačni separatistički čimbenici te države postali njezinim integracijskim čimbenicima. Kao osnovno polazište pri određivanju načina federalizacije Pilar postavlja navedenu ci-

vilizacijsku granicu na rijeci Drini, kojim bi se ustanovio hrvatsko-srpski dualizam. Kako je to ujedno bila granica između Srbije i Monarhije, Pilar je ovo polazište iznio i kao potrebu resetiranja, odnosno povratka stvarnosti na stanje prije stvaranja jugoslavenske države, 1. prosinca 1918. godine, kada su Srbija, Crna Gora i južnoslavenske zemlje Monarhije činile tri samostalne države. Povelji bi se novi pregovori o državnom združivanju, na federalističkim načelima, te bi se federalizacija imala provesti »prema dualističkoj shemi«, pri čemu bi se »područja Vojvodine, Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Slovenije na neki način morala snažnije osloniti na Zagreb dok bi izrazito orijentalna područja poput Srbije i Makedonije trebala uzajamno stupiti u tješnji savez«. Unutar zapadne polovice jugoslavenske države trebalo bi se voditi računa o hrvatskoj, slovenskoj i crnogorskoj državnosti, kao i o vojvođanskoj autonomiji, dok je bosansko-hercegovačku autonomiju Pilar držao prometno i gospodarski neopravdanom. Ovu Pilarovu shemu smatram ne-realnom. Očekivati, primjerice, da će Srbi dopustiti Crnoj Gori da se politički osloni na Zagreb, čime bi Srbi izgubili pristup moru i iz današnje perspektive teško je zamislivo. Isto tako teško je očekivati da će se Srbi odreći Bosne i Hercegovine, zbog kojih je i počeo rat, te koje su bile opipljiv dokaz srpske pobjede u tom ratu. Nadalje, sam Pilar je istaknuo vlastohleplje Srba kao značajnu prepreku federalizaciji. U svakom slučaju Pilar je smatrao da se Jugoslavija nalazi pred svojim sudbonosnim trenutkom, pred kojim ju je mogao spasiti samo federalizam, koji bi vratio vjeru Hrvatima u jugoslavensku državu, čijim bi se raspadom mogao okoristiti samo talijanski fašizam i sovjetski komunizam.

Naslov šestog poglavlja, »Jugoslavija je europsko pitanje« jest i zaključak toga poglavlja, koji uz druge karakteristike dokazuje da je ova knjiga bila namijenjena europskoj političkoj javnosti. U njemu Pilar pokazuje da Jugoslavija zbog svoje vrlo velike geopolitičke važnosti lako može ponovno postati svjetsko žarište problema. Otvorenjem Sueskog kanala Sredozemno je more ponovo jednim od ključnim prometnih pravaca, čime je porasla važnost i Jadranskog mora kao najkraćeg i najprirodnijeg izlaza na Sredozemno more za Srednju Europu. Samim time i Jugoslavija je prirodno tranzitno područje za srednjoeuropski vanjskotrgovinski promet. Taj tranzit kroz Jugoslaviju prolazi dvama pravcima, jedan od Zagreba a drugi od Beograda prema jugu, što također sadrži klicu dualističkog uređenja Jugoslavije. Važnost Jugoslavije za taj promet Pilar je predstavljao i kao politički interes Europe, jer bi alternativni pravac preko Italije predstavljao jačanje fašističke imperijalne politike, koja je prijetnja prvenstveno zapadnoeuropskim, ali i srednjoeuropskim interesima. Očuvanje Jugoslavije je dakle u europskom interesu, a Jugoslavija može opstati samo ako se federalizira. Tomu na putu stoji samo Srbija kao vječni remetilački faktor na ovim prostorima.

• *Domagoj Čelić*

Rad je objavljen pod licencom Creative Commons Attribution-Non-Commercial (CC BY-NC)

Vine Mihaljević, Fra Mato (Matija/e) Divković – iz mletačke perspektive, Zagreb, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2024.

Kada je istraživao o fra Mati Divkoviću, autor Vine Mihaljević više je puta čitao njegova djela, studiozno i minuciozno proučio arhivske dokumente i gradivo iz Venecijanskih arhiva i knjižnice u Vatikanu.

Spominjem to zato što o Mati Divkoviću postoji opsežna literatura nastala tijekom protekla dva i pol stoljeća, počevši od prvoga zapisa Alberta Fortisa 1774. godine pa do najnovijeg vremena i zato što su različite teme o fra Mati (Matiji) Divkoviću vrlo dobro zastupljene u hrvatskoj i inozemnoj literaturi, a pogotovo se to odnosi na onu literaturi kojoj su neposredni poticaji bili obilježavanje dviju obljetnica, one povodom 350 godina Divkovićeve smrti i 400 godina od tiskanja *Nauka krstjanskog* (Velikog nauka, 1611. i Malog nauka 1616.). I zato je, moglo bi se reći, tema poprilično iscrpljena.

No, autor ovom studijom o fra Mati Divkoviću pronalazi novu nišu i promatra ovu složenu temu iz novog očišta. Naime, razdoblje djela i života fra Mate Divkovića u Mlecima nije dosad obrađeno kao jedinstvena i samostalna tematska cjelina i stoga predstavlja novi doprinos poznavanju određenih vidova pastoralno teološkog značenja Divkovićevih djela posebice zato što je njihovo razumijevanje nužno za poimanje razvoja teologije, kateheze na ovim prostorima u razdoblju nakon održavanja Tridentskog koncila.

Glavni, stožerni dijelovi studije, uz Uvod i Zaključak, tri su poglavlja, »Povijesni i pastoralni kontekst Divkovićevih djela«, »Fra Mate Divković iz mletačke perspektive«, »Pastoral straha u Divkovi-